

Alkonyul

A mátrix, a valóság és a műveltség

Mondják, a kompetenciának három összetevője van: az ismeret, a képesség és az attitűd. Mondják azt is, hogy ez a sorrend méltánytalan, igazából az attitűd a legfontosabb. És valóban: nincs használható tudás anélkül, hogy használni akarnánk azt. Másként fogalmazva: csak ahhoz tudunk érteni, amihez van valami közünk. Nos, ha ez igaz, akkor baj van. Nem kicsi, de nagy. Mert ha valami hiányzik ma a magyar közoktatásból, akkor az a motiváció. Kérdezzük meg bármelyik tanárt, hogy mi a legfontosabb problémája! No igen, hosszú lesz a lista. De az bizonyos, hogy ezen a listán előkelő helyen fog szerepelni az, hogy tanítványait nem érdekli a tananyag, nem fontos nekik az iskolai előrehaladás, nem lehet őket motiválni. A másik oldal véleményét is pontosan ismerjük. Kevés dolog érdekli kevésbé az ifjúságot, mint a redoxreakciók, a francia forradalom alkotmányai vagy Bánk bán haragja, azaz éppen az, amiről az iskolában tanulnak. A tudásterület melletti elkötelezettség minden kompetencia központi eleme, és a mai iskola világából éppen ez az elkötelezettség hiányzik fájdalmasan. Ez nem valami részletkérdés, hanem nagy baj. És a kompetencia alapú oktatás bevezetésére tett eddigi kísérletek alig-alig érzékelték, hogy ezen a téren alapvető tennivalók vannak.

Az iskolai tananyag és a fiatalok életvilága közötti szakadék napról napra a szemünk láttára szélesedik és mélyül. Ahhoz, hogy érdemben beszélhessünk a kompetencia alapú oktatás lehetőségéről, mindenekelőtt ennek a szakadéknak a természetéről kellene, hogy valamilyen hipotézissel rendelkezünk. Előadásomban ezzel kapcsolatban szeretnék egy összefüggést kifejezni. Hangsúlyozom, hogy egy komplex probléma egyetlen összefüggését, bár ennek szerepe megítélésem szerint meglehetősen alapvető. Nem foglalkozom a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek iskolához való viszonyával, és nem foglalkozom az iskolázottsághoz kapcsolódó munkaerő-piaci előnyök átalakulásának kérdésével, bár ezek is nélkülözhetetlenek a szakadék természetének megértéséhez. Arról fogok beszélni, hogy az iskolai műveltségközvetítés akkor is végveszélyben van, ha ezektől az egyébként súlyos gondoktól eltekintünk.

A kiindulópont az a kulturális közeg, amelyben az ifjúság él és szocializálódik. Ezen a kulturális horizonton egész egyszerűen értelmezhetetlen mindaz, amit az iskolában tanítani próbálunk. Az igazán fontos kérdések itt arról szólnak, hogy lehet-e még kapni Nokia 5220-ast, hogy hánykor lesz az Így jártam anyáttal, és hogy időben hozzájutunk-e a World of Warcraft új kiadásához. Lássuk be, ehhez képest Könyves Kálmán törvényei, a kovalens kötés

és a Pannónia dicsérete... Érdektelenek? Nem így mondanám: nem léteznek. Szövegek, amelyek egy kitalált világról szólnak. Egy kitalált és unalmas világról, amelyről valószínűleg soha senki nem gondolta azt, hogy létezik, és üzente van.

Ezt a feszültséget – az előbb szakadéknak neveztem – persze mindannyian érzékeljük, akik oktatással foglalkozunk. A kérdés az, hogy milyen következtetést vonunk le belőle. A mai iskolakritika szívesen nézi a szakadékot a tanulók oldaláról. Innen nézve vaskalapos tanárok elavult tananyagot akarnak az eredetileg kreatív és tehetséges gyerekek fejébe verni, és ezzel persze hatékonyan szűrítik el őket, és ölik ki belőlük az eredendő tudásvágyat. Rendben, ebben nyilván van igazság. Bizonytalán mást kellene tanítani, de mit? A kompetencia alapú oktatás egyik népszerű értelmezése szerint ún. hasznos dolgokkal kell foglalkozni az iskolában a dohos tananyag helyett. Olyasmivel, amit fel lehet használni az életben. Kommunikációval, szövegértéssel, együttműködéssel. Ó, ezek valóban hasznos dolgok. Ezzel a tudással felvértezve hatékonyabban tudunk kommunikálni új Nokia 5220-asunkkal, jobban értjük az Így jártam anyáttal-t, és kooperatívabban játszunk a World of Warcraft-tal. Nem gúnyolódok. Fölkészíteni az ifjúságot arra, amit életnek nevezünk – az élet kihívásaira, ahogy mondani szokták –, valóban ez az iskola feladata. A kérdés csak az, hogy mit nevezünk életnek.

Egy mátrixban élünk, bár nem állítom, hogy valóságos testünk tápoldatban lebeg, mint az emlékezetes filmben. Az ifjúsági nyilvánosság olyan intézményei, mint a tévé, az ifjúsági sajtó, az internet, a koncertek és a plázák egy sajátosan zárt virtuális valóságot hoznak létre, egy burkot, amely önmagában teljes valóságként jelenik meg, sőt az egyetlen hiteles valóságként. Ez a kánon, a mérővessző, amelynek segítségével eldönthető, hogy mi fontos, és mi nem, hogy mire kell figyelni, és mi az, amire nem érdemes az időt vesztegetni. Igaz, ilyen virtuális teret minden történet létrehoz: egy regény, egy színdarab, egy film is; itt azonban többről van szó. Az új virtualitás az élet egészét képes kitölteni. A mátrixon belül játszódnak le azok a történések, amelyekből örömeink és bosszúságaink fakadnak, miközben ezeknek az érzelmeknek a valóságvonatkozása – hogy ti. valami valóságosra vonatkoznak-e – legalábbis kérdéses.

A következőkben ennek a mátrixnak három sajátosságát szeretném a figyelmükbe ajánlani és összevetni az iskolai műveltséggel.

A mátrix először is a *visszavonhatóság* birodalma. Van egy weboldal, ahol a tagok szavazhatnak arról, hogy mi a legjobb dolog egy-egy kategóriában, és bárki új kategóriákat is létrehozhat. Lehet szavazni arról, hogy melyik a legjobb szín, a legjobb testhelyzet vagy a legjobb sör. A „legjobb számítógépes funkció, amely nélkül nem lehet élni” kategóriában az első helyet – talán nem meglepő módon – a „másolás-beillesztés” foglalja el, a második helyen azonban tartósan az „undo”, azaz visszavonás művelet áll. A „legjobb számítógépes funkció, amelynek a való világban is létezni kellene” kategóriában viszont a visszavonás már lényegében vetélytársak nélkül vezet, és hasonló a helyzet a „legjobb mód, hogy helyrehozzunk valamit”, valamint a „legjobb billentyűparancs” kategóriákban.

A helyzet azonban az, hogy az undo az élet egyre több területén ténylegesen létezik. Bobby Ewing feltámadása halottaiból a nézők megnyugtatója érdekében egykor még említésre méltó tévés esemény volt, ma már létezik az interaktív tévé, ahol a nézők befolyásolhatják az események kimenetelét, az internetes tévénézés pedig megszünteti az aggodalmat, hogy lemaradunk valamiről. Hogy ez nem az élet? A sorozatfüggőknek erről más a véleményük. De az elektronikus média csak példa, amely nyilvánvalóvá és feltűnővé teszi azt a jelenséget, amely az élet két súlypontját jelentő szórakozás és vásárlás világában nagyon is hasonlóan működik.

Nem szeretném, ha félreértenének. A visszavonás, kicserélés, választás lehetősége nagyon jó dolog, amelynek az előnyeit mindannyian örömmel használjuk ki. Ebből a szituációból viszont az következik, hogy cselekedeteink következményeinek felelős mérlegelése – ami a modernitás egyik központi parancsa volt – mára legalábbis veszített a jelentőségéből. Nem kell a dolgok mögé nézni, nem kell érteni őket. A felhasználói felületek „hülyebiztosak”, és ha valaki mégis a mikroban szárítaná a macskáját, számíthat tette szimbolikus visszavonására a kártérítés révén, azaz arra, hogy a felelősséget helyette személytelen intézmények viselik. Legalábbis addig, amíg a felhasználói felület, adott esetben egy használati utasítás nem teszi egyértelművé, hogy a mikrohullám káros az emlősök egészségére.

Az iskolai műveltség egyik értelme az lenne, hogy megtanítsa a felszín mögé nézni, és ezzel lehetővé tegye a felelős döntést. De amikor a dolgok „mögé” nem érdekes, amikor nagyon jól és hatékonyan lehet élni a rejtett működések ismerete nélkül is, akkor ugyan mi tudja felkelteni az ifjúság érdeklődését a tananyag iránt?

A mátrix másodszor a *kívülről irányítottság* kiteljesedése. A kifejezést természetesen David Riesmantól vettem át, aki 1950-es könyvében fejtette ki nagy ívű történelmi látomását a háromféle karaktertípusról. Riesman a régiséget a tradíció által irányított személyiséggel, a modernitást a belülről irányított személyiséggel, a 20. században fokozatosan kibontakozó új világot pedig a kívülről – vagy még inkább: mások által – irányított személyiséggel kapcsolta össze. Bár sokan félreértik, az autonómia biztosítékát nem a belülről irányítottságban látta – hiszen az csak a szülők, nagyszülők által bennünk kiépített felettes én uralma –, hanem abban, hogy az autonóm ember *képes* megvalósítani azt a karaktertípust, amelyet a kor elvár tőle, de szabadon *választhat*, hogy megvalósítja vagy sem. Az viszont biztos, hogy a kívülről irányított ember semmiképpen nem autonóm. A sikeres élethez, az érvényesüléshez ma mindenekelőtt arra van szükség, hogy mások, a kortársak, a velünk egyenrangúak elismerjenek, hogy népszerűek legyünk. Ez mindenestre fontosabb, mint a kitartó munka vagy az önfegyelem, amelyek a modernitás kiemelkedő értékei voltak. A többiek elismerése pedig elégséges legitimációja minden döntésnek és magatartásformának.

A tradíció által közvetített narratívák, mindenekelőtt a történelem és az irodalom elbeszélései ezzel szemben éppen arról szólnak, hogy „az élet lehet másmilyen is”. A kívülről irányított személyiségre azonban nem hat ezeknek a szövegeknek a szubverzív ereje, hiszen saját meggyőződése az élet egyedül helyes szemléletéről folyamatosan kellő megerősítést kap a többiektől, és nem utolsósorban a média részéről. Így lesz Nyilas Misi egyszerű lúzer, Kafka Átváltozása unalmas marhaság, A csinovnyik halála pedig egyenesen szánalmas. No nem abban az értelemben, hogy Cservjakov végrehajtó lenne egy szánalmas figura: az irodalomtanítás 14 éves alanya Csehov kísérletét érezte szánalmasnak arra, hogy egy épkézláb elbeszélést összehozzon. A kívülről irányítottság persze szorosan összefügg a tekintélyek felszámolódásával. A szülő, a tanár és a hagyomány által megszentelt műveltségi kánon tekintélye abból fakadt valaha, hogy az új nemzedékeket, a fiatalokat az élet dolgaiba bevezetni magától értetődően azoknak a feladata, akik már régebb óta élnek, és ezen a téren mással nem pótolható tapasztalatokkal, bölcsességgel rendelkeznek. Ha a mátrixban ez a fajta bölcsesség értékét veszti, akkor aligha fogják a tanulók megerőltetni magukat annak érdekében, hogy megértsék, mit is akart Csehov vagy Kafka. Ők ezeket a dolgokat jobban tudják.

És ez már át is vezet a mátrix harmadik sajátosságához, amit a *diskurzusközösség szegmentálódásának* nevezek. A különböző szubkultúrák, érdeklődési körök, divatcsoportok, korosztályok eltérő nyelve és utalásrendszere nem új jelenség, ma azonban egyre szűkebb

körre szorul vissza a csoportközi kommunikáció. Különösen feltűnő az ifjúság és az idősebb nemzedék közötti kommunikáció csendes eltűnése, aminek következtében megszűnik a generációk közötti eleven kapcsolat, a tapasztalat átörökítésének folyamata. A legfontosabb következmény azonban az, hogy az ifjúság nem vonódik bele az ország közös dolgairól zajló – azaz politikai – diskurzusokba, főleg azért, mivel nincsenek is ilyenek, pontosabban a politikai diskurzus is szegmentálódik: az azonos szekértáborhoz tartozók beszélnek egymással, mert csak ők értik meg egymást. Ha belegondolunk, hogy az iskolai oktatás egyik fő funkciója az állampolgárok diskurzusközösségének kialakítása a közös szókincs és utalásrendszer elterjesztésével, érthető, ha erre nem lesz fogékony az ifjúság: a mátrixban elég a saját dolgainkkal foglalkozni. Egyszerűbben fogalmazva: a magánélet nem ad teret a közéletnek.

Az iskolai műveltség tehát életidegennek mutatkozik, az élet viszont, amelyről itt szó van, csak látszat, díszlet és szimuláció. De van-e valami a Truman-show kulisszái mögött, ami méltóbb arra, hogy valóságnak nevezzük? Vagy inkább az a helyzet, hogy ma a tévé és más tartalomszolgáltatók generálják a valóságot, és az így megkonstruált élet mögött kár keresni bármi valóságosabbat? Nos, kétségkívül van valóság, ezt szóba hozni azonban társaságban nagy illetlenség, mert elrontjuk vele a hangulatot, és ami rosszabb, relativizáljuk a mátrixban annyira fontosnak tűnő örömeink és bosszúságok súlyát.

Sziddharta Gautama az ifjú királyfi, mielőtt felébredt volna, nagy fényűzésben, zene, tánc és ezerféle testi öröm közepette élte életét egészen addig, míg egy napon „kedve támadt a kirándulásra, mint istállóból elefánt kivágyik.” A kirándulás végzetesnek bizonyult: Sziddharta megtudta, hogy van öregség, van betegség, és hogy mindennek tetejébe még meg is halunk előbb vagy utóbb. Aligha lehet pontosabban megfogalmazni az emberi élet legfontosabb alaptényeit, amelyekkel kapcsolatban a visszavonás gomb nem működik. Öregség, betegség, halál, és tegyük hozzá: szegénység, háború, és mindenekelőtt a földi élet feltételeinek szemünk láttára történő összeomlása: ezek alkotják azt a betonfalat, amely a diszkógömb fényeiben csillagos égnek látszik. Képesek vagyunk-e szembesíteni tanítványainkat ezzel a factum brutummal? A Buddha életében ez volt a megrendülés kezdete. El tudjuk-e érni a megrendülést? Fel tudjuk-e kelteni a részvétet azok iránt, akiket elsősorban és a legdurvábban sújt a mindannyiunkat fenyegető jövő?

Az biztos, hogy ezek a kérdések nem a tananyagról szólnak. Sokkal fontosabb, hogy tudunk-e olyan társadalmi tapasztalatot biztosítani gyerekeinknek, az iskolán kívül, ha kell, amely a

valóság élményét kínálja. Különösen fontos ebből a szempontból az önkéntes segítő munka lehetősége, amelynek révén megtapasztalhatják, hogy lehet és szükséges is tenni azért, hogy jobb legyen a világ. Mert nem jó, csak annak látszik. És innen nézve már szinte másodlagos, hogy ez a perspektíva teszi csak értelmessé az iskolai műveltséget. Ami művinek és irreálisnak tűnik a mátrix felől nézve, az nagyon is értelmes és szükséges a valóság horizontján. Mert ha változtatni akarunk, akkor hirtelen fontossá válik a dolgok „möge”, hogy mért úgy vannak a dolgok, ahogy éppen vannak. Akkor nem gondolhatjuk azt, hogy a katasztrófához vezető életmódunk az egyetlen elgondolható módja az életnek, és fontossá válnak az alternatívák. És végül kiderülhet az is, hogy van értelme a közéletnek, a generációk, székértáborok és szubkultúrák közötti párbeszédnek is.

Lehetséges ez? Az nem biztos. De azt gondolom, ma csak olyan pedagógiáról érdemes gondolkodni, amely egy ponton így szólhat a tanítványhoz: Isten hozott a valóságos világban!

„Jöjj barátom, jöjj és nézz szét.

E világban dolgozol

s benned dolgozik a részvét.

Hiába hazudozol.

Hadd most azt el, hadd most ezt el.

Nézd ez esti fényt az esttel

mint oszol...

Piros vérben áll a tarló

s ameddig a lanka nyúl,

kéken alvad. Sír az apró

gyenge gyep és lekonyúl.

Lágyan ülnek ki a boldog

halmokon a hullafoltok.

Alkonyúl.”